

PAPER DETAILS

TITLE: Ferhengên Menzûm Di Edebîyata Kurdî De

AUTHORS: Nusrettin BOLELLI,Nurettin ERTEKIN

PAGES: 21-44

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/392541>

FERHENGÊN MENZÛM DI EDEBÎYATA KURDÎ DE

Klasik Kürt Edebiyatında Manzum Sözlükler Verse Dictionaries In Classical Kurdish Literatur

Nusrettin BOLELLİ¹ Nurettin ERTEKİN²

KURTE

Ji bo perwerdehiya zarokan di edebiyata rojhilata navîn ya klasîk da gelek ferhengên menzûm hatine amadekirin. Edebiyata Kurdî ya klasîk perçeyek ji edebiyata rojhilata navîn ya klasîk e û wek hemû cureyên edebiyata klasîk, ji bo perwerdehî û fêrkirina zarokên kurdan ferhengên menzûm jî hatine amadekirin. Di edebiyata Kurdî ya klasîk de li gor çavkaniyên berdest heşt ferhengên menzûm hene. *Nûbihara Biçûkan*, *Mîrsadul Etfâl (Şahrahê Kudekan)*, *Luxetnameyê Ehmedî*, *Gulzar*, *Dû Rîşte*, *Nûbihara Qur'anê*, *Nûbihara Mizgefta Sîriyê* û *Nûbihara Mezinan*.

Di vê gotarê de em li ser ferhengên menzûm ên di edebiyata Kurdî ya klasîk de disekinin. Kurtejiyana nivîskarên ferhengên menzûm û hêjmara beş, beyt, bêjeyên ferhenga di vê gotarê de bi cih bûye.

Bêjeyên Sereke: Edebiyata Kurdî ya klasîk, Ferheng, Ferhengên Menzûm. Ferhengên Menzûm ên Edebiyata Kurdî ya klasîk.

ÖZET

Klasik Ortadoğu edebiyatında çocukların eğitim ve öğretimi için manzum sözlükler hazırlanmıştır. Klasik Ortadoğu edebiyatının bir parçası olan Klasik Kürd edebiyatında da klasik edebiyatın bütün edebi türleri gibi, kürd

1 Doç. Dr., Mamosteyê Beşa 'Erebî, Zanîngeha Bingölê.

2 Xwendekarê Lisansa Bilind a Bi Tez.

çocuklarının eğitim ve öğretimi için manzum sözlükler de hazırlamışlardır. Kaynaklardan edinilen bilgilere göre Klasik Kürt edebiyatında sekiz manzum sözlük yazılmıştır. Nûbihara Bîçûkan, Mîrsadul Etfâl (Şahrahê Kudekan), Luxetnameyê Ehmedî, Gulzar, Dû Rîşte, Nûbihara Qur'anê, Nûbihara Mizgefta Sîriyê ve Nûbihara Mezinan.

Bu makalede Klasik Kürt edebiyatında bulunan manzum sözlükler üzerinde duracağız. Manzum sözlük yazarlarının kısa biyografileri, sözlüklerin bölüm sayıları, beyit sayıları, kelime sayıları bu makalede yer almıştır.

Anahtar Kelimeler: Klasik Kürt Edebiyatı, Sözlük, Manzum Sözlük, Klasik Kürt Edebiyatında Manzum Sözlükler.

ABSTRACT

Many poetical dictionaries have been written for the education and the teaching of children in the Classical Middle East Literature. As a part of the Middle Eastern Literature, Classical Kurdish Literature has also given many products in the same field. According to the studies done in the field, eight dictionaries have been written in this style: *Nûbihara Bîçûkan*, *Mîrsadul Etfâl* (*Şahrahê Kudekan*), *Luxetnameyê Ehmedî*, *Gulzar*, *Dû Rîşte*, *Nûbihara Qur'anê*, *Nûbihara Mizgefta Sîriyê* and *Nûbihara Mezinan*.

I will discourse on the poetical dictionaries in this article. The lives of the writers of these authors, the number of the sections, the number of couplets and the number of the lexical items are researched.

Key Words: Classical Kurdish Literature, Lexicon, Poetical Dictionary, Poetical Dictionaries in the Classical Kurdish Literature.

DESTPÊK

Dîroka ferhenga bi qasî dîroka nivîsê kevn û kevnare ye. Piştî peydakirina nivîsa mîxî ji teref Sumeriyan ve, nivîsa mîxî di mektebê Sumeriyan de ji bo perwerdehiyê hatiye bikaranîn. Piştî desthilatdariya gelên Samî li ser Sumeriyan, ziman nasên Sumerî ji bo ku xelkên Samî zimanên wan fam bikin ferhengên herî kevn ê dîroka mirovayetiye nivîsandine.³

Xebatên gelên Çînî li ser ziman, heta berya zayinî bi sedsala XI a paşve diçe. Tê zanîn ku, Ku Ye Wang ferhengê bi navê 'Yu Pi En' û Şi Wo Wan jî bi navê 'Hu Şin' ferheng amadekirine. Hîndûyî ya xebatên xweyî ziman, di destpêkê de, li ser tekstên pirtuka xweyî pîroz *Weda* pêkanîne. Ziman nasê Hîndûyî Panînî

3 Yusuf Öz, (1996), *Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara, r.1

ferhengek menzûm bi navê ‘*Ashtadhyayi*’ nûsiye û ev ferheng gihaştîye dema me jî.⁴

Yûnaniyan, ji bo hin bêjeyên ku di *Îlyada* û *Odessia* Homeros de derbas dibin û ji bo bêjeyên pirtûkên felsefevanên wek Eflatûn, ferhengên taybet nûsîne. Ferhenga Yûnaniyan a herî kevn ‘*Onomasticon*’ a Jûlius Pollux e. Ev ferheng deh berg e.⁵

Xebatên ‘Ereba li ser ziman û ferhenga, piştî hatina dînî Islamê destpê dike. Ev xebat hewl dana baş famkirina herdû çavkanîyên dînê Îslamê ên sereke; Qurana Pîroz û Hedîsê Resûlê Xweda ne. Ferhenga bi navê *Kîtab-ul ‘Eyn* ku ji teref ‘Ebdurrehman El- Xelîl b. Ehmed b. ‘Emr el- Farahîdî hatiye nivîsandin di zimanê ‘Erebî de ferhenga yekemîn e.⁶

Di edebiyata Farisa de, ferhenga bi navê ‘*Tefasîr fî Lugatê Furs*’ an ‘*Muntehab*’ û an bi navê ‘*Muntehabê Hakîm Qetrqan*’ tê bilêvkirin, ku Qatranê Tebrîzî nivîsandiye, yekemîn ferheng e. Ev ferheng ne gihaştîye roja me. Ferhengên edebiyata Farisan ên herî kevn ku gihaştine dema me a yekemîn; ‘*Lûgatê Fûrs*’ a Esedê Tûsî ye, duwemîn ferheng bi navê ‘*Şîhab-ul Furs*’ ji aliyê Muhemmed b. Hinduşahî Nahciwanî ve hatiye nivîsandin. Ferhenga sisiya, ‘*M’iyarî Cemalî*’ ya Şemsê Fehrî ye.⁷

Di edebiyata Tirkî de yekem ferhengên ku hatine nivîsandin, ‘*Dîwan ü Lugat-it Turk*’ û ‘*Tibyan-ul Lugat-it Turk ‘ela Lisan’îl-Kanklî*’ ye ku a yekem, nivîsa Kaşgarlı Mehmûd e û a duwem, Muhemmed b. Keys nivîsandiye.⁸

Di edebiyata Kurdî de li gor jêderên ber desta yekem ferhenga kurdî ji teref Seyx Ehmedê Xanî bi navê ‘*Nûbihara Biçûkan*’ hatiye nivîsandin.⁹ Ev ferheng ji ber ku menzûm e dinav mijara me de bi ber firehî ewê cih bigre.

1. FERHENGÊN MENZÛM

1.1. Dîroka Ferhengên Menzûm Di Edebîyata Rojhelata Navîn De

Li gor tespîtê ku hatine kirin di sedsala V / VI an de em rastî ferheng û pirtûkên rêziman ên menzûm tên. Di vî warî de berhemên herî pêşî hatine nivîsandin; ‘*Kaydû’l-Evâbid*’ a şaîr û zimannasê Yemenî Îsmail b. Îbrahim er-Rib’î, ‘*el-Mufasssal*’ a Zemahşerî, ‘*Teshîlû’l-Fevâid ü Tekmîlû’l-Makâsîd*’ a İbn Mâlik, ‘*Düstûru’l-Lugâ*’ ya Edîb Natanazzî ye.¹⁰

Dîroka ferhengên menzûm û du zimanî, di sedsala XIII da bi ‘*Nisâbu’s-Sıbyân*’ a Bedreddîn Ebû Nasr Mesûd (Mehmûd) b. Ebî Bekr el-Ferâhî dest pê dike. Di

4 Öz, hb, r.2

5 Öz, hb, r.2

6 Öz, hb, r.4

7 Öz, hb, r.20-23

8 Öz, hb, r.37

9 Kadri Yıldırım, (2014), *Ehmedê Xanî Külliyyatı IV- Dîwan*, Awesta yayınları, İstanbul, r.18

10 Öz, hb, r.53

heman demê de ‘Zühretü’l-Edeb’ a Şükrullâh b. Şemsüddîn Ahmed b. Seyfuddîn Zekerîya minaka duwem e ji bo ferhengên menzûm û du zimanî.¹¹

Edebiyata Tirkî, ku di bin bandora edebiyata ‘Erebî û Farsî de maye, em ferhengê menzûm cara yekem bi berhema Hüsâm b. Hasan el-Konevî’ a bi navê ‘Tuhfe-i Hüsâm’ dibînin.¹² Ev ferheng bi Farsî û Tirkî ye. Ferhenga bi zimanê ‘Erebî û Tirkî ji teref Abdullatif İbn Melek bi navê ‘Lugat-i Ferîşteoğlu’ hatiye nivîsandin.¹³

Di serî de ‘Tirkî-‘Erebî’, ‘Tirkî –Farsî’ û ‘Tirkî-‘Erebî-Farsî’ bi du zimanî û sê zimanî ferheng hatine nivîsandin, lê ji sedsala 19 a û vir de, bi Rûmî, Ermenî, Bulgarî, Almanî, Boşnakî û Fransîzî ji ferhengên menzûm di edebiyata Tirkî de xwe nîşan didin.¹⁴

Di edebiyata Tirkî ya klasîk de heta vê deme; Farsî-Tirkî (24), Farsî-‘Erebî-Tirkî (14), ‘Erebî-Tirkî (12), Farsî-Farsî (1), ‘Erebî-Farsî (5), Tirkî-Rumî (2), Tirkî-Fransîzî (1), Tirkî-Bulgarî (1), Tirkî-Ermenî (1), Tirkî-‘Erebî-Farsî-Afganî-Hindûyî (1) û tevî ferhenga di dîwana Nevaî de ku bêjeyên zimanê Çağatayî û Moğolî destnîşandike bi giştî 63ê ferhengên menzûm hatine dîtin.¹⁵

Di edebiyata Tirkî ya klasîk de ji bo ferhengên menzûm ev berhemên li jêr wek nimûne em di karin pêşberî we bikin: Bahâ’üddîn İbn Abdurrahmân-ı Magalkaravî - *Ucûbetü’l-Garâyib fî Nazmî’l-Cevahiri’l-Acâyib* (827/1424), Şeyhülharezmî - *Lugat-i Abdülkerîm* (978/1570), Sun’î-i Malatyavî - *Fethü’l-Fettâh* (1008/1599), Kayserili Gencî Pir Mehmed - *Genc-i Leâl* (1041/1631), Mustafâ Hâkî el-Üsküdarî - *Menâzîmü’l-Cevâhir* (1042/1632-33), Abdurrahman Zâhidî-i Konevî - *Tevfiye* (1133/1721), Şeyh Ahmed-i Antakî - *Se Zebân* (1135/1723), Eşref Feyzî - *Lugat-i Feyzî/Hoş Edâ* (1149/1736), Ahmed Resmî b. İbrahim-i Girîdî - *Nazm-ı Girîdî* (1153/1740), Mustafa İlmî b. İbrahim - *Tuhfetü’l-İhvân ve Hediye’ü’s-Sıbyân* (1160/1747), Mustafa Keskin b. Osmân - *Manzûme-i Keskin* (1171/1758), Osman Şâkir b. Mustafâ-yı Bozokî - *Müselles-nâme-i Şâkir* (1210/1795-96), Hasan Aynî - *Nazmü’l-Cevâhir* (1236/1821), Hayret Mehmet Efendî - *Tuhfe-i Se-Zebân* (1234/1819), Çemişkezekî Nasûh Efendî - *Tuhfe-i Nushî* (1839-1861 arası), Süleyman Hayrî - *Hayrî’l-Lugat*.¹⁶

11 Öz, hb, r.54

12 Mustafa Öztürk, (2015). “Manzum Sözlüklerden Sübha-i Sıbyân ile Kürtçe’deki İlk Manzum Sözlük Nûbehara Biçûkan Arasında Bir Karşılaştırma”, Mardin: The Journal of Mesopotamian Studies, C: 1/1, s. 5.

13 Öztürk, hb, r.5

14 Öztürk, hb, r.5

15 Yılmaz İnce, (2002). “Manzum Sözlükler ve ‘Şemsî’nin Cevâhirü’lkelimât’ı Üzerine Bir Dil İncelemesi”, Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi.

16 Kamil Ali Gıynaş, (2015). “Arapça-Farsça-Türkçe Manzum Bir Sözlük: Tuhfetü’l-İhvân Hediye’ü’s-Sıbyân”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, C.8, S.41, s.154-163.

2. FERHENGÊN MENZÛM DI EDEBIYATA KURDÎ DE

Hemû taybetmendiyan edebiyata klasîk, cureyan edebiyata klasîk di edebiyata Kurdî de jî xwe nîşan didin. Çawa ku ferhengên menzûm wek cureyek edebî jî bo perwerdehiyê hatine amadekirin di edebiyata rojhilata navîn de, her wiha ‘alim, zana, ziman nasên kurdan jî ev cûre pejirandine û jî bo perwedehiyê û fêrkirinê berhemên ferhengên menzûm diyarî zarokên Kurdan û edebiyata Kurdî kirine.

2.1. Şeyx Ehmedê Xanî û Nûbihara Biçûkan

2.1.1. Şeyx Ehmedê Xanî (1651-1707)

Şeyx Ehmedê Xanî, Di sala 1650/51 li Bazîdê ji dayik bûye. Navê bavê wî Melle Îlyas e. Piştî wefata bavê xwe li cem birayê xwe Melle Qasim dest bi xwendina medresê dike. Li Mûradyê di medresa Gulgûnê, li Ahlatê, Ruha, Cizîrê, û wd. Xwendina xwe di domîne û li Xoşabê di medresa Ataiyye de li cem Melle Camî icaza ‘ilmê werdigre.

Piştî kuta kirina tehsila ilmî vegehiyaye Doğubeyazitê. Li vir medreseyek ava kiriye û dest bi dersdayînê kiriye. Şeyx Ehmedê Xanî, hem ‘alimekî Îslamê ye û hem ‘alim û zanayekî kurd e. Li ser baweriya Sunnî/Eş’erî peyrewê mezhebê Şafî’î ye. Şeyx Ehmedê Xanî girêdayî terîqa Neqşebendî ye. Heta îro çar berhemên wî gihaştine ber destê me. *Mem û Zîn*, *Nûbihara Biçûkan*, *‘Eqîda Îmanê û Dîwan* berhemên wî ne.¹⁷

2.1.2. Nûbihara Biçûkan

2.1.2.1. Navê Berhemê yê Orîjînal

Navê berhemê *Nûbihara Biçûkan* e. Wek taybetmendiyeke ferhengên menzûme ku nivîskar navê berhemê di hundurê berhemê de û di beşa yekem, an di destpêkê de bilêv dikan, Şeyx Ehmedê Xanî jî ev taybetmendî bikaraniye û di destpêkê de navê berhema xwe anîye ziman.¹⁸

Vêk êxistin Ehmedê Xanî

*Navê Nûbihara Biçûkan lê danî*¹⁹

2.1.2.2. Sedema Nivîsînê û Mêjûya Nivîsandina Wê

Dîsa yek ji taybetmendiyan ferhengên menzûm in ku nivîskar sedema nivîsandina berhemê diyar bike. Şeyx Ehmedê Xanî di destpêka berhemê de di

17 Kadîr Yıldırım, hb. r.13-14

18 Di vê xebata li ser Nûbihara Biçûkan de me berhema Ehmed Hilmî Qoxî ya bi navê Gulzara Hemûkan Şerha Nûbihara Biçûkan, weşanên Îhsan, çapa sêyem, sal 2014 ji xwere kir çavkanî.

19 Ehmed Hilmî Qoxî, (2004), *Gulzara Hemûkan Şerha Nûbihara Biçûkan*, Îhsan yayinlari, 3. Baskı, İstanbul, r. 17

beyta 7 an de sedema nivîsandina *Nûbihara Biçûkan* dibêje ku ev behrem ji bo zarokên kurmanca hatiye amadekirin.

Ne ji bo sahip rewacan

*Belkî ji bo biçûkê kurmancan*²⁰

Şeyx Ehmedê Xanî ev berhem xwe di sala 1683 an de nivîsîye.²¹

2.1.2.3. Taybetmendiye Şiklî

Nûbihara Biçûkan, ferhengê Kurdî- ‘Erebî ye. *Nûbihara Biçûkan*, ji destpêkekê û 13 beşan - ji bo beşên ferhengên menzûm Qit’e dibêjin²²- pêk hatiye. Beşa herî mezin beşa dawî ya sêzdeha ye ji 48 beyta pêk hatiye. Beşa herî biçûk jî beşa pêncan ye ji 7 beyta pêk hatiye.²³

Bi wezn û qalibên ‘erûzê hatiye nivîsandin. Heft qalibên ‘erûzê ku; Hezec, Recez, Remel, Mûdari’, Besît, Serî’ û Mûteqarib in hatine bikar anîn. 4 beş bi behra Recezê, 3 beş bi behra Hezecê, 2 beş bi behra Remelê û bi behra Mûdari’ beşek, Besît beşek, Serî’ beşek û Mûteqarib jî beşek hatiye nivîsandin.

Hejmara beytên berhemê 217e ne. Di pirtûka Qoxîde du beytên din jî hene, Qoxî di van herdû beytan de ketiye şikê ku ji *Nûbihara Biçûkan* in an na. Ev herdû beyt ev in:

Divêtin tû bizanî bi dil navê îmaman

‘Elî çar in Hesên du Mûhemmed sê ne ey can

Imamê dî Huseyn e di gel Mûsa û Ce’fer

Ev in bîl cumle bê şek bizan qencê îmaman

Ji bo me çarî dîtir heyîn sahip mezahip

Mûhemmed Malîk Ehmed ewî dîtir ki Nî’man²⁴

Eger ev herdû beyt jî bîn jimartin hejmara beytên berhemê dibe 219e. Bi tevahî 852 bêjeyên Kurdî û 1317 bêjeyên ‘Erebî, bi giştî 2169 bêje di berhemê de bi cîh bûne.²⁵

Beşa destpêkê bi Besmeleyê destpê dike, bi Hemdele û Selweleyê dewam dike. Navê nivîskarê berhemê, sedema nivîsandina berhemê jî di destpêkê de bi cîh bûye. Di beşa yekem de, hinek bîr û baweriyên dînê Îslamê; navên her çar xelîfeyên Îslamê, ew deh kesên ku bi bihiştî hatine mizginkirin, û bi çar beytan kurtasiya jiyanê peyxemberê Îslamê tê dîtin.

20 Qoxî, hb, r. 17

21 Kadî Yıldırım, hb, r. 25

22 Öz, hb, r.62

23 M. Zahir Ertekin, “İlk Manzum Türkçe-Kürtçe Sözlük: Nûbihara Mezinan”, Journal of Oriental Scientific Research (JOSR), Nisan-2017 Cilt:9 Sayı:1 (17), r. 94

24 Qoxî, hb, r.19

25 Ev hejmar li gor tesnîfa Qoxî ku li dawîya pirtûkê li gor herfê elîfbayê dabeşkiriye me jimartiye.

Beşa destpêkê ne tê de, beşên mayin bi pend û şîreta destpê dike. Di serê her beşekê de beyta yekem ji bo pend û şîretan hatiye veqetandin. Wek nimûne di serê beşa yekem de ev pend heye:

*Heta tu dewr û dersan nekî tekrar û mesrûf
Di dunyayê tu nabî ne meşhûr û ne me'rûf²⁶*

Dîsa ku beşa destpêkê em ji nav derxin di beşên din de beyta duwem behr û qalibên 'erûza wê beşê nîşan dide. Wek mînak ji beşa hefta;

Fa'îlatun, Fa'îlatun, Fa'îlatun, Fa'îlat
Xweş tu vê behrê bixwîne lew ku xweş çûne Remel²⁷

2.1.2.4. Taybetmendiyên Nûbihara Biçûkan

Di edebiyata Kurdî de ferhenga yekem e.

Di edebiyata Kurdî de ferhenga menzûm a yekem e.

Di edebiyata Kurdî de ferhenga du zimanî a yekem e.

Di edebiyata Kurdî de di warê mijara 'erûzê de berhema yekem e.

Di edebiyata Kurdî de ji bo perwerdehiya zarokan berhema yekem e.

Di dîroka zimanê Kurdî de ji bo perwerdehiya zimanê zikmakî berhema yekem e.²⁸

Di Nûbihara Biçûkan de Hejmara Beyta, Behr û Qalibên 'Erûzî û Mînakên Beyta			
Beş	Hejmara Beyta	Behr û Qalibên 'erûzê	Beytek Jê Beşê
Destpêk	14		Hemd û Sena û Şukranî
			Ji bo wî Xaliqê Rehmanî
		Hezec	Li me fêrde bizanin restûlê xwî bi tehqîq
1	15	Mefa'îlun, Fe'ûlun, Mefa'îlun, Fe'ûlun	Bi mewlûd hem bi medfen bi nasin da û baban
		Recez	Zewc û recûl çî? Mêr, û jin, meret û zewcet û nîsa
2	15	Mufte'îlun, Mefa'îlun, Mufte'îlun, Mefa'îlun	Walid bab û walîde da, şeçqî û ex her dî; bîra
		Remel	Qidre dîze, qes'e kase, xubzê nan
3	11	Fa'îlatun, Fa'îlatun, Fa'îlat	Lehmê goşte, tebxê pehtin, neyê xav
		Recez	Hatim eteytû, atî tîm, wî hat eta, tî were
4	11	Mustef'îlun, Mustef'îlun, Mustef'îlun, Mustef'îlun	E'teytû minda, xuz bigir, îrcî veger, izheb here
		Recez	Meqtûlî kuştî, mexsûlî şîstî
5	7	Mustef'îlatun, Mustef'îlatun	Meytet mirar e, merqed xwî gor e
		Mûdarî	Rumman hinar e, culnaz gulnar e, tîn hijîr e
6	11	Mef'ûlu, Fa'îlatun, Mef'ûlu, Fa'îlatun	Qissa xiyar e, dewfes pîvaz e, sewmî sir e
		Remel	Şeyx û sofîî keramet 'îlm û xwendin hem'emel
7	18	Fa'îlatun, Fa'îlatun, Fa'îlatun, Fa'îlatun	Xîhwet e hîcre, terîqa te şerîfet bê xelêl
		Besîl	Hîvinemayî kî ye? Mublis û ayis qenûl
8	18	Mufte'îlun, Fa'îlun, Mufte'îlun, Fa'îlun	Asîn û pola çî ne? Herd û enîs û zeker
		Hezec	Zahîb çî ye? Ê çûyî, musteqbelî; ê bêtin
9	10	Mef'ûlu, Mefa'îlun, Mef'ûlu, Mefa'îlun	Madî çî? E wê borî, baqî çî? E wê mayî
		Recez	Mufte'îlun, Mufte'îlun, Mufte'îlun, Mufte'îlun
10	9	Mufte'îlun, Mufte'îlun, Mufte'îlun, Mufte'îlun	Ev recez a metwîyye da qenc bizanî tû bira
		Hezec	Herçî kesê 'îlmekî qenc xwendîye
11	16	Mufte'îlun, Mufte'îlun, Fa'îlun	Dewlet e ger wî bi esl zaniye
		Hezec	Bîzan çar in 'enasir; ax û av û ba û agir
12	14	Mufte'îlun, Mefa'îlun, Mufte'îlun, Mefa'îlun	Mewalîdin ev e hersê; nebat û me'den û heywan
		Mûteqarîb	Zivistan şîlaye û havîn e seyf
13	48	Fe'ûlun, Fe'ûlun, Fe'ûlun, Fe'ûl	Behar e rebî û peyîz e xureyf
Gîştî	217		

26 Qoxî, hb, r.17

27 Qoxî, hb, r.42

28 Di amadekirina statîstîk û tabloyên vê gotarê em spasîyên xwe pêşkêşî momoste M. Zahir Ertekin dikin.

2.2. Şeyx Mihemed Kerbelayî û *Mîrsad'ul Etfâl ew Şahrahê Kûdekan*

2.2.1. Şeyx Mihemed Kerbelayî (1886-1939)

Şeyx Mihemed Kerbelayî, lawê Şeyx 'Ebdurrehman Aqtepî ye. Di sala 1886ê zayinê li gundê Aqtepê girêdayî bi navçeya Çinar (Xana Axpar) a Dîyarbekir hatiye dunyayê. Di medreseya Aqt epe de li cem bav û apê xwe dest bi xwendinê dike. Temamê xwendina xwe di medresa malbata xwe didomîne. Piştî têkçûna serhildana Şeyx Se'îdê Kal nefî/sirgûnî bajarê Êşaqê dibe. Paşê nefya wî difetilînin bajarê Edeneyê. Piştî du salê nefyê tê bexşandin û vedigere welat li gundê Çolî bi cih dibe. Şeyx Mihemed Kerbelayî, piştî ku li vî gundî bi cih dibe jiyanek inzîwayî dimeşîne. Kêm dixwe, kêm vedixwe, kêm radikeve, dixwîne, dinivîsîne û nivîsê xwe diçerîne. Di sala 1939ê zayinî rehmîet dike diçe ser dilovaniya xwe. Di destê me de jî Şeyx Mihemed Kerbelayî du behrem hene. Yek *Dîwan* û a din jî ev ferheng e ku navê wê *Mîrsadu'l-Etfâl ew Şahrahê Kûdekan* e.²⁹

2.2.2. Navê Berhemê yê Orîjînal

Şeyx Mihemed Kerbelayî, navê berhema xwe di destpêka berhemê de weha diyar dike:

Bi Mîrsadu'l-Tîfal min kirye nîşan

*Ji mewla min rica ye nefê îşan*³⁰

2.2.3. Sedema Nivîsînê û Mêjûya Nivîsandina Wê

Kerbelayî, bi giştî jî bo temamê zarokên Kurdan û bi taybetî jî, jî bo birayê xwe Muhemmed Eskerî û biraziyê xwe Neqşibendî nivîsandiye. Ev berhem di sala 1912 an de hatiye nivîsandin.³¹

Li ser Etfâl û ewladê di Kurdan

Lîsanê Farisî û meqsedê wan

Muhemmed Eskerî yû Neqşibendî

*Ew in îlet jî vê tertîb û bendî*³²

2.2.4. Taybetmendiyên Şiklî

Mîrsad'ul Etfâl ew Şahrahê Kûdekan ferhenga Kurdî- Farsî ye. Ferheng, jî destpêkêkê, 15 beşan pêk hatiye. Di ferhengê de 1155 bêje cih girtine. Ferheng mevzûn e bi tevahî ev ferheng jî 320 beyta pêk hatiye. Bi behr û qalibên êrûzî

29 Şeyx Mihemed Kerbelayî, (2002), *Dîwana Kerbelayî*, amd. Osman Akdağ-Kerem Soylu, Weşanên Enstîtuya Kurdî ya Stenbolê, Stenbol, r. 7-10

30 Pertev, Ramazan. (2012), *Mîrsadul Etfâl (Şahrahê Kudekan)* -Ferhenga Menzum a Kurdî-Farîsî(vekolîn-Tekst), Zanîngeha Mardîn Artukluyê, Enstîtûya Zimanên Zindî yê li Tirkîyeyê, Şaxa Makezanîsta Ziman û Çanda Kurdî, Teza Lîsansa Bilind, Mêrdîn, r.47

31 Pertev, hb, r,49

32 Pertev, hb, r,48

hatiye nivîsandin. Behrên 'erûzê ku hatine bikaranîn; Hezec, Recez, Munserîh, Serî', Remel, Mûzarî', Wafir û Mûtekarîb e.³³

Di serê her beşê de beyta pend û şîreta û dûre benda behr û qalibên 'erûza wê beşê bi cih bûye.

Îlim ez behrê insan dewletê dunya û 'uqba ye

*Kesê 'alim muheqqeq tacidarê her du dunya ye*³⁴

Mefa'îlun mefa'îlun mefa'îlun mefa'îlun

Hezec salim musemmen bit şebîhê durrê yekta ye

Di Mîrsad'ul Etîfâlê de Hejmara Beyta, Behr û Qalibên 'Erûzî û Mînakên Beyta³⁵

Beş	Hejmara Beyta	Hejmara Bêjeya	Behr û Qalibên 'erûzê	Beytek Jê Beşê
Destpêk	25		Hezec	Bi ismê padişahê 'alemârây
			Mefa'îlun mefa'îlun fe'ûlun	Bi hemdê zî'î-celalê nutqî beşşay
1	15	98	Hezec	Îlim ez behrê insan dewletê dunya û 'uqba ye
			Mefa'îlun mefa'îlun mefa'îlun mefa'îlun	Kesê 'alim muheqqeq tacidarê her du dunya ye
2	18	99	Recez	Mustefîlun Mustefîlun Mustefîlun Mustefîlun
			Mustefîlun Mustefîlun Mustefîlun	Salim musemmen bit recez, mislê mûhîta Hindî ye
3	19	86	Munserîh	Cam û peyale qedeh, encomen e cemiyet,
			Mufte'îlun fa'îlun mufte'îlun fa'îlun	Mêrg e bizan sebzazar, bexwedî ye bineva,
4	16	63	Hezec	Naskim e şînaştin, hem sûrax e qulik, ey can,
			Mef'ûlun mefa'îlun mef'ûlun mefa'îlun	Rakim e çi? engîştin, hem walide ye marî,
5	12	41	Recez	Bisyar û bes pur pûr, û poser kur,
			Mustefîlatun mustefîlatun	Mox çi ye? kafir, çûyîn e reffen,
6	18	46	Serî	Çapik û çalakî sivikbûyîn e,
			Mufte'îlun mufte'îlun fa'îlun	Çeste çi? Nexme, keşel e hem çeseng,
7	7	30	Recez	Elîxten û elîxîten elîfden û endûxîten
			Mufte'îlun Mufte'îlun Mufte'îlun Mufte'îlun	Herçar berhevdan e, hem qasid e olax, insan e kîk
8	25	94	Remel	Edl û muhlet hesret û te'cîl û tîrs
			Fa'îlatun fa'îlatun fa'îlun	Zînihar e, zîver e zînet yeqîn!
9	13	51	Mûzarî	Tînah xewn, û merdax temmûz, û ab qedr e,
			Mef'ûlun fa'îlatun Mef'ûlun fa'îlatun	Pedrûd wida' xuwestîn, mûyê heram e bane,
10	25	125	Remel	Ahramen ahîrîmen ahîrîne ehremen
			Fa'îlatun Fa'îlatun Fa'îlatun fa'îlat	Ahîren ehîrîne ehren cumle şeytan, do ye dût,
11	10	33	Hezec	Pevazî purşewat e, kesê bêdîl xonokcan,
			Mefa'îlun fe'ûlun mefa'îlun fe'ûlun	Tîjîbûn e lemalem, tekebbur xodperistî,
12	9	55	Wafir	Kaşane û gulbe hucre binas!, Pîrahen e çi? Pêşîr û kiras,
			Mefa'îletun Mefa'îletun Mefa'îletun	Postan e sedî, evreng e serîr, conban e leqandin, nav e miyan,
13	15	103	Recez	Tasa û tase xemûn û melaket, tarî û tarî her du ne tarî,
			Mustefîlatun Mustefîlatun Mustefîlatun	Taras mûfûbîn, barû hesar e, badber mura'î, muhtacî ye gaz,
14	65	231	Mûtekarîb	Pejeng e kilid, û birîn e şîgar,
			Fe'ûlun fe'ûlun fe'ûlun fe'ûl	Pejûlîş perîşan, û seyd e şîkar,
Dawî	28		Hezec	Ku tenha em di bin axê bîminîn
			Mefa'îlun mefa'îlun fe'ûlun	Jihevket yû dilê şeq dê bîminîn
Gîştî	320	1155		

2.3. Şeyx Me'ruf Nodeyî û Luxetnâme-yê Ehmedî

2.3.1. Şeyx Me'ruf Nodeyî (1753-1837)

Navî wî Mehemed e, kurê Seyyid Mustafa ew jî kurê Seyyid Ehmedê Berzen-
ciye. Bi şecera malbatî bapîrê wî yê sêzdemîn Seyyid 'Îsayê Berzencî kurê Seyyid

33 Ertekin, hb, r. 98

34 Pertev, hb, r,50-60

35 Pertev, hb, r,50-128

Baba ‘Elî Hemedanî ye ku Seyyid Baba ‘Elî Hemedanî jî birayê şa’irê mezin û navdar Seyyid Baba Tahirê ‘Uryanî ye.³⁶

Şeyx Me‘ruf Nodeyî, di sala 1753 an³⁷ de li gundê Nodê welidiye. Di despêkê de li cem bavê xwe dest bi xwendinê kiriye. Paşê li gelek deveran feqîti kiriye. Di sala 1771ê de di temenê 18-19 e salî de li cem Mela Mehemedê Xezayî icaza ‘ilmê wergirtiye. Di sala 1837 an de çûye ser dîlovaniya xwe.³⁸

Şeyx Me‘ruf Nodeyî, ‘alimekî mezine û zanayekî bê hempa ye. Di ‘ilmê Nehvê, Serfê, Me‘anî, Beyan, Wed‘, Âdâb, Behs, Mûnazere, Fiqih, Hedîs, Ūsûl, ‘Eqaid, ‘Erûz û Qaffiye û Faraîzê de gelek serkeftî û pêşkeftiye. Di mijarê cûr be cûr de bi zimanê Kurdî, Farsî û ‘Erebî 45 berhem li pey xwe hiştiye.³⁹

2.3.2. Navê Berhemê yê Orîjînal

Şeyx Me‘ruf Nodeyî navê ferhenga xwe di destpêka berhemê de di beyta 8 an de weha diyar dike:

Lî haza nawem na ‘**Ehmediye**’

Wellahe ercû islahî’n-niyye⁴⁰

2.3.3. Sedema Nivîsînê û Mêjûya Nivîsandina Wê

Sedema nivîsandina vê berhemê di destpêka berhemê de di beyta 7 an de Şeyx Me‘ruf Nodeyî diyar dike ku ji bo lawê xwe Ehmed amade kiriye. Li gor agahiyên li ber desta ev behrem di sala 1790 î de hatiye nivîsandin.⁴¹

*Ta kî ferzendem **Ehmed** bê te’eb*

Şewed danayê luxatê ‘ereb

2.3.4. Taybetmendiyên Şiklî

Ferhenga Kurdî (Sorani) û ‘Erebî ye. Çawa ku nivîskarê berhemê di destpêkê de di beyta 9an de destnîşan dike ku ev berhem ji destpêkekê û du beşa pêk hatiye.

Bi dû bab kîtab mî şewed kemal

*Yek babê **esma** û yek babê **ef’âl***

Di ferhengê de bi giştî wateryên 1444 bêjeyên ‘erebî hatine dayin. Berhema li ber destê me wênedar e. Bi tevahî 348 wêne di berhemê de bi cih bûne. Di gelek

36 Babê Lalo (Kemal Reûf Mehmed), (2004) ‘*Eqîdey Îman-‘Eqîdey Kurdî*, Xalid Şarezorî Neqşebendî, (Komkirin û Serastkirin), Weşanên Aras, Hewlêr, r.136

37 Siddîq Sefizade Borekî, (2008), *Mêjûy Wêjey Kurdî*, Weşanên Aras, Hewlêr, Berg.2, r.699

38 Babê Lalo, hb.137

39 Babê Lalo, hb.139-140

40 Di vê xebata li ser *Luxetnameyê Ehmedî* de berhema *Luxetnameyê Ehmedî*- Wênedar, rastkirin û wênekirin bi tekoşîna ‘Ebdurrehîm Mehmûdî, Întişaratê Kurdistan, çapa nehom, sal 1391 me ji xwere kir çavkanî.

41 Pertev, hb. r.526

rûpelan de wateyên hin peyvên kurdî wek jêrenot hatine dayin.

Ev ferhanga meyî mewzûn bi giştî ji 373 beyta pêk hatiye. Beşa destpêkê 13 beyt e. Beşa yekem pêşî bi ‘erebî bi sernavê ‘El-Bab’ul-ewwel û fî tercemeti’l - esmaî’ paşê bi kurdî ‘beşê yekem le wergeranî nawekan da’ hatiye binavkirin. Ev beş bi 343 beyta hatiye avakirin.

Di dawîya beşa yekem de wek binbeşa çar qit’e bi cih bûne. Qit’a yekem bi navê ‘Qet’e yekêter le behrê remel, Fa’îlatun, Fa’îlatun, Fa’îlatun’ e û 21 beyte. Qit’a duwem 7 beyte û navê wê Qet’e yekêter le behrê serî’e. Qit’a sêyem navê wê ‘Qet’e yekêter le behrê remel’ e û 4 beyte. Qit’a çara ji 29 beyta pêk hatiye û bi ‘Qet’e yekêter le weznê Reqş’ hatiye navdan.

Beşa duwem ji 17 beyta pêk tê. Di vê beşê de wateya lêkerên sê herfî ji zimanê ‘Erebî hatiye dayin. Navê vê beşê bi ‘Erebî; ‘El-Bâbu’s-sânî fî tercemeti’l-ef’alî’ û bi kurdî ‘Babê duwem le wergiranî fî’lekanda’ ye.

Di berhemê de bêjeyên ‘erebî dinav kevaneka de hatine nivîsandin.

Di Luxetnameyê Ehmedî de Hejmara Beyta û Mînakên Beyta		
Beş	Hejmara Beyta	Beytek Jê Beşê
Destpêk	13	Bi namê Xweday heyyê la yemût Perwerdegare mulk û melekût
1	343	re ‘s sere, ‘eyn çawe Beden qalib, îsim nawe
2	17	zehere, lah, beda; derket ‘Erîfe nasî, be’ese nardî
Giştî	373	

2.4. Dilbikulê Cizîrî (Abdûlkadir Bîngol) û Nûbihara Mezinan

2.4.1. Dilbikulê Cizîrî (Abdûlkadir Bîngol) (1953-)

Dilbikulê Cizîrî (Abdûlkadir Bîngol), Di sala 1953yan de li navenda Cizîrê hatiye dunyayê. Di destpêkê de li cem bavê xwe dest bi xwendinê kiriye. Paşê li herêmê xwe li cem gelek melayan feqîti kiriye. Perwerdeya pêşîn û navîn li Silopya, Cizîr û Şirnexê quta kiriye. Di sala 1995 de beşa Civaknasiyê ya dusale qedandiye.⁴²

Di sazîyên dewletê de karê fermî kiriye û di sala 1996 da malnişîn bûye. jiyana xwe li bajarê Cizîrê didomîne. *Evdilahê Mînyewî* (werger), *Gotinên Pêşîyan* û *Biwêjên Herema Botan, Kulîlkên Baxê Botan, Rîsaleya Nameyan-Mektûbata Bedî’uzzeman, De Were Bikene/Nekene*, navên berhemê wî ne.⁴³

42 Ertekin, hb, r. 100

43 Di vê xebata li ser Dilbikulê Cizîrî (Abdûlkadir Bîngol) û *Nûbihara Mezinan* de; Dilbikulê Cizîrî (2014), *Nûbihara Mezinan*, Weşanên Nûbihar, Çapa yekem, Îstanbûl, me ji xwere kir çavkanî.

2.4.2. Navê Berhemê yê Orîjînal

Dilbikulê Cizîrî di benda sêyem di beyta 41ê de dibêje min rêça Şeyx Ehmedê Xanî ji xwere pejirandîye. Ji bo vê yekê navê berhema xwe 'Nûbihara Mezinan' daniye. Nivîskar navê berhema xwe di pêşgotina berhemê de anîye ziman ku ev pêşgotin nesre.

*Min girtiye rêy **Mela û Xanî***

Kurdî bibim ez semayê banî⁴⁴

2.4.3. Sedema Nivîsînê û Mêjûya Nivîsandina Wê

Nivîskar ji bo ku ji zimanê xwe re xebatekê bike, nehile wînda bibe û agahiya dost û dujminan jê çê bibe ku Kurdî zimanekî dewlemend e ev ferheng amade kiriye. Nivîskar van hestên xwe di beşa sêyem de di beytên 35-39an de aniye ziman. Tarîxa nivîsandinê ne diyar e lê berhem di sala 2014an de di nava weşanên Nûbiharê de li Stenbolê derçûye.

Min xwest ji ziman re kim xebatê

Bona wejîna wê kim lebatê

Rizgar bikim ez nebîte wînda

Da ew nemirit li şehr û gunda

Hazîr bikim ez bi Kurdî ferheng

Da ew di dinê de bit xwedî deng

Emma ne wekî yê dîn bi pexşan

Helbesteke rewneq û we rexşan

Da dijmin û dost û tev de bende

Hay jê çêbe Kurdî dewlemend e⁴⁵

2.4.4. Taybetmendiyên Şiklî

Berhem ji destpêkek pexşan û du beşa pêktê. Beşa yekem ji bîst û şeş bin beşa ava bûye. Ev beş wateyên bêjeyên tirkî bi kurdî dide, yanî ev beş Tirkî-Kurdî ye. Beşa duwem ji heft binbeşa pêktê û ev beş Kurdî-Kurdî ye.

Destpê dikim ez bi navê Ellah

Meqsûd Ew e her ji bo me wellah

Nivîskar navên beşên berhemê bi 'Bir' navdar kiriye û binbeş jî bi 'Bend' a ji hevû dû qetandiye. Di birra yekem û benda yekem de bi 14 beyta pesnê Xweda

44 Dilbikulê Cizîrî, hb. r. 21

45 Dilbikulê Cizîrî, hb. r. 21

hatiye dayin. Di heman *birrê* û *benda* dûwem de di bin navê ‘Gazî bo Xweda’ bi 21 beyta gazind û hewara xwe bi Xwedê dike û dû’a dike.

Ewwel tu yî bil ji wê jî Axir

Batîn tu yî hem digel wê Zahir

Di Birra yekem de Benda sêyem ku navê vê bendê ‘Zimanê Bêxwedî’ ye li ser grîngîya zimanê zikmakî disekine. Ev bend ji 45 beyta pêk tê.

Derd û meraqa zimanê mader

Zil da û di qelbê min de da der

Benda çarem ji Birra yekem bi pend û nesîheta destpê dike û paşê bi ferhengê didome. Hejmara beytên pend û şîreta 12 ne. Ev bend 1087 beyt e. Di serê benda de nivîskar beytên pend û şîreta bi cih kirîye. Hejmara van beytên pend û şîreta ji yekê heta 12a tê guhertin.

Bira duwem ji heft benda pêk hatiye. Ev beş Kurdî-Kurdî ye û ji 321 beyta pêk tê.

Ferheng bi wezn û bi behr û qalibên ‘erûz’ê hatiye nivîsandin. Kêşa qalibên ‘erûzê’ wek jêrenot li bîrê rûpel hatiye nivîsandin. Di berhemê de pênc qalibên ‘erûzê’ hatiye bikaranîn.

Di ferhengê de bi giştî hejmara peyvên Kurdî 13.104e û hejmara peyvên Tirkî 8.268 in. Di beşa yekem de 2976 û di beşa dûwem de 321 beyt, bi giştî 3297 beyt cih girtiye.⁴⁶

BİRRA YEKEM				
BEND	NAVÊ BENDÊ	HEJMARA BEYTA	KÊŞA 'ERÛZÊ	BEYTEK JÊ BENDÊ
1	Benda Yekem: Pesnê Xwedê	14	Mefûh/ Mefûlun/Fe'ûlun	Destpê dikim ez bi navê Ellah Meqsûd Ew e her ji bo me wellah
2	Benda Duyem: Gazî Bo Xwedê	21	Mefûh/ Mefûlun/Fe'ûlun	Ewwel tu yî bil ji wê jî Axir Batîn tu yî hem digel wê Zahir
3	Benda Sêyem: Zimanê Bêxwedî	45	Mefûh/ Mefûlun/Fe'ûlun	Derd û meraqa zimanê mader Zil da û di qelbê min de da der
4	Benda Çarem: Tirkî-Kurdî û Kurdî-Tirkî	1087	Mefûlun/ Mefûlun/ Fe'ûlun	Gotarbêj e hatip û spiker Muhasebeci bibêj berisger
5	Benda Pêncem	127	Mefûlun/ Mefûlun/ Mefûlun	Ji bo hêşîn bibêj mavi , te me l hîm hem ji hîrç ayî Fizûlî ew dedikodu bo hûcre tu bibêj şane
6	Benda Şeşem	210	Mefûlun/ Mefûlun/ Mefûlun	Erênî ger olumlu bit, neyînî de olumuz bit Dê xunkarî bibit batman , xwê ya Kurdan ji dê tuz bit
7	Benda Heftem	5	Mefûlun/ Mefûlun/ Mefûlun	Melankoli bipirsî tu wê maxolanî tu zane Bulanac navê malêzê, yumuşaklık jî nermî ye
8	Benda Heyştem	12	Mefûlun/ Mefûlun/ Mefûlun	Bo rûzgar ölçer e bapîv, betal tu bêj bo iptal e Xezûr navê kaymbaba û hem yurtluk jî şunwar e
9	Benda Nêhem	17	Mefûlun/ Mefûlun/ Mefûlun/Fe'ûlun	Ger giranî bêjî saygı , dê onaltı şazde bit Kültür e de çand bizanî, hem ji saat demjimêr
10	Benda DEHEM	553	Fa'îlatun/ Fa'îlatun/ Fa'îlatun/ Fa'îlun	Acılı nav lê ku tûj e, saç kavurma qelîşel Revneq ihlîşam û görmek , tantana jî tertepêl
11	BENDA YAZDEHEM	372	Fa'îlatun/ Fa'îlatun/ Fa'îlatun/ Fa'îlun	Tazminat ziyarî zane, zivînek ji dönemeç Katilê xwînî bibêje, festivale mihîrcan
12	BENDA DOZDEHEM	111	Fa'îlatun/ Fa'îlatun/ Fa'îlatun/ Fa'îlun	Bo sıradan bêj remaqî, hem ketûber, jirêzê Tevkuji ew katliam e, navê ortak nîvkar
13	BENDA SÉZDEHEM	40	Fa'îlatun/ Fa'îlatun/ Fa'îlatun/ Fa'îlun	Sêkûbêl ger keşmekeş bit, dê bikir bit müşteri İnce bağırsak bipirsî, bêje bîmbar û kîper
14	Benda Çardehem	13	Fa'îlatun/ Fa'îlatun/ Fa'îlatun/ Fa'îlun	Haklıyê mafdar bibînî, eldiven dê bit lepik Bahşış e beşxşê dê bînî, borçluyê deyndarî tû

46 Di pêşgotina pirtûkê de hejmara beyta 3337 hatiye dayin. Lê me du cara jimart 3297 derket.

15	Benda Panzdehom	45	Fa'îlatun/ Fa'îlatun/ Fa'îlat	Kurtuluş rizgarî nav e, sirke rişk Hapsîrîk ez bo te bêjîm navê fişk
16	Benda Şazdehem	12	Fa'îlatun/ Fa'îlatun/ Fa'îlatun/ Fa'îlan	Veşelandin bû soyunnmak , uyuşuk jî tevîzî Şebkîn bêje bo donmuş , ji bo çürüke rîzî
17	Benda Hevdehem	12	Mustefîlun/ Mustefîlun/ Mustefîlun/ Mustefîlun	Şaka leq e, nokta deq e, fakîh feqe, öd zendeq e Püsür tiral, güzel delal, tellal delal, tas tarîk e
18	Benda Heyjdehem	42	Mustefîlun/ Mustefîlun/ Mustefîlun/ Mustefîlun	Qantîr digel wê hêstîrê bo herdûkan katur bibêj Hêşîn yeşil , hefsar yular , hatır bîzan ew xatîr e
19	Benda Nozdehom	36	Mustefîlun/ Mustefîlun/ Mustefîlun/ Mustefîlun	Gezmek gerr e, kafa ser e, lazım gere, sarı zer e Yumak gîlok, gezgin gerok, hindi elok, sağır kerr e
20	Benda Bîstem	18	Mustefîlun/ Mustefîlun/ Mustefîlun/ Mustefîlun	Keklik kew e, uyku xew e, asla hew e, ayran dew e Bacı xwîh e, aywa bîh e, kulak guh e, odur ew e
21	Benda Bîst û Yekem	31	Mustefîlun/ Mustefîlun/ Mustefîlun/ Mustefîlun	Üzüm tîrî, kasım çîrî, yurtık dirrî, uçmuş firî Adlı binav, para dirav, hem öd zirav, stûr kahn e
22	Benda Bîst û Duyem	10	Mustefîlun/ Mustefîlun/ Mustefîlun/ Mustefîlun	Faktör pêkar, işsiz bêkar, bölücü ew yê parvekar Kişî kes e, marul xes e, kışık kese, parça qet e
23	Benda Bîst û Séyem	6	Mustefîlun/ Mustefîlun/ Mustefîlun/ Mustefîlun	Hêvî umut , girgin somut, çotran kurut , şênber somut Rabes tutum , dizgar tulum , tevger tutum , hîlm soluk e
24	Benda Bîst û Çarem	42	Mustefîlun/ Mustefîlun/ Mustefîlun/ Mustefîlun	Son dawî ye, hewl şası ye, derk tu bibêj bo algı ye Kolay sıvık, çubuk şivık, hafif sıvık, kênc etki ye
25	Benda Bîst û Pêncem	38	Mustefîlun/ Mustefîlun/ Mustefîlun/ Mustefîlun	Biber îsot, şinşir kevot, giya ye ot, doksan e not Kurgan gîrik, gırtlak qîrîk, dostîk kırık , pirg sîrfe ye
26	Benda Bîst û Şeşem	57	Mustefîlun/ Mustefîlun/ Mustefîlun/ Mustefîlun	Uyuz keno, dalga şepol, kırık çîlî, zimhêr gıda Şişmek pîñî, tümü tevek, tümsek qîlom, boxrî vida

15	Benda Panzdehom	45	Fa'îlatun/ Fa'îlatun/ Fa'îlat	Kurtuluş rizgarî nav e, sirke rişk Hapsîrîk ez bo te bêjîm navê fişk
16	Benda Şazdehem	12	Fa'îlatun/ Fa'îlatun/ Fa'îlatun/ Fa'îlan	Veşelandin bû soyunnmak , uyuşuk jî tevîzî Şebkîn bêje bo donmuş , ji bo çürüke rîzî
17	Benda Hevdehem	12	Mustefîlun/ Mustefîlun/ Mustefîlun/ Mustefîlun	Şaka leq e, nokta deq e, fakîh feqe, öd zendeq e Püsür tiral, güzel delal, tellal delal, tas tarîk e
18	Benda Heyjdehem	42	Mustefîlun/ Mustefîlun/ Mustefîlun/ Mustefîlun	Qantîr digel wê hêstîrê bo herdûkan katur bibêj Hêşîn yeşil , hefsar yular , hatır bîzan ew xatîr e
19	Benda Nozdehom	36	Mustefîlun/ Mustefîlun/ Mustefîlun/ Mustefîlun	Gezmek gerr e, kafa ser e, lazım gere, sarı zer e Yumak gîlok, gezgin gerok, hindi elok, sağır kerr e
20	Benda Bîstem	18	Mustefîlun/ Mustefîlun/ Mustefîlun/ Mustefîlun	Keklik kew e, uyku xew e, asla hew e, ayran dew e Bacı xwîh e, aywa bîh e, kulak guh e, odur ew e
21	Benda Bîst û Yekem	31	Mustefîlun/ Mustefîlun/ Mustefîlun/ Mustefîlun	Üzüm tîrî, kasım çîrî, yurtık dirrî, uçmuş firî Adlı binav, para dirav, hem öd zirav, stûr kahn e
22	Benda Bîst û Duyem	10	Mustefîlun/ Mustefîlun/ Mustefîlun/ Mustefîlun	Faktör pêkar, işsiz bêkar, bölücü ew yê parvekar Kişî kes e, marul xes e, kışık kese, parça qet e
23	Benda Bîst û Séyem	6	Mustefîlun/ Mustefîlun/ Mustefîlun/ Mustefîlun	Hêvî umut , girgin somut, çotran kurut , şênber somut Rabes tutum , dizgar tulum , tevger tutum , hîlm soluk e
24	Benda Bîst û Çarem	42	Mustefîlun/ Mustefîlun/ Mustefîlun/ Mustefîlun	Son dawî ye, hewl şası ye, derk tu bibêj bo algı ye Kolay sıvık, çubuk şivık, hafif sıvık, kênc etki ye
25	Benda Bîst û Pêncem	38	Mustefîlun/ Mustefîlun/ Mustefîlun/ Mustefîlun	Biber îsot, şinşir kevot, giya ye ot, doksan e not Kurgan gîrik, gırtlak qîrîk, dostîk kırık , pirg sîrfe ye
26	Benda Bîst û Şeşem	57	Mustefîlun/ Mustefîlun/ Mustefîlun/ Mustefîlun	Uyuz keno, dalga şepol, kırık çîlî, zimhêr gıda Şişmek pîñî, tümü tevek, tümsek qîlom, boxrî vida

2.5. Mela ‘Ebdulkerîm Muderris û Dû Rîşte

2.5.1. Mela ‘Ebdulkerîm Muderris (1905-2005)

Di vê serdême de yek ji mûfesir, mûheqqîq, mûtercim, faqîh û şa’irê Kurda ye. Di şî’rê de bi mexlesa ‘Namî’ meşhûr bûye. Di warê ‘ilmê îslamê, dîrok, dîroka zanayên Kurd, ziman û wêjeya Kurdî, hikmet û felsefê da mamosteyekî bê hempaye.

Navê wî ‘Ebdulkerîm b. Mehemed b. Fettah b. Selman b. Mustefa b. Muhemmed ji ‘eşîra Hûzî Qadî ye, li gundê Tekye di sala 1905a de welidiye. Di biçûkantiya xwe de dest bi xwendinê kiriye. Bi zaroktî ku bavê xwe wenda dike bi alikariya dîya xwe û apanê xwe xwendina xwe didomîne. Li gelek devera û li cem gelek ‘alîma perwerdehiyê dibîne. Xwendina medresê li cem Şeyx ‘Umer İbnî Qeredexî bi girtina icazî xelas dike. Piştî xelaskirina medresê li gelek deveran muderistî û îmametiyê dike. Di sala 2005 de ji emrê Xweda re got; Lebbeyk û çû ser heqiya xwe.

Mela ‘Ebdulkerîm Muderris ji bo ‘alema Îslamê û ji bo edebiyata Kurdî zêdeyî 50î berhem li pey xwe hiştiye. Hin ji berhemên wî ên kurdî ev in. *Rîsaleya Îman û Îslam*, *Şerî’eta Îslam* (4 berg), *Çil Çirayê Îslam*, *Nûr û Necat*, *Behar û Gulzar*, *Tefsîrê Namî* (7 berg), *Yadê Merdan* (2 berg), *Mewlûdname û Mî’racname*.⁴⁷

2.5.2. Navê Berhemê yê Orîjînal

Mela ‘Ebdulkerîm Muderris di serê berhema xwe de di beyta 22an de navê berhema xwe tîne ziman. Navê berhemê *Dû Rîşte* ye.⁴⁸

Bom henînewe be şûwey edeb
(*Dû Rîşte*)y luxet bo Kurdî ‘Ereb

2.5.3. Sedema Nivîsînê û Mêjûya Nivîsandina Wê

Mamoste Muderris ev berhema giranbeha di sala 1963an de nivîsandiye.⁴⁹ Sedema nivîsandina berhemê dîsa di serê berhemê de bi malikên nivîskar em tê digihêjin. Mamosta Muderris dibêje; peyrewê dînê Îslamê hemû birayê hev in, ji bo vê yekê pêwîst e ku zimanê hev û dû bizanibin.

Hemû nişteciyê yek niştiman in
Ebê zûbanê yekter bizanin

Bû jînê bira li gel bira da
Le yek niştiman le yek mawa da

2.5.4. Taybetmendiyên Şiklî

Ferheng 110 rupel e û ji 21 beşa pêk hatiye. Ferheng li gor mijara peyvan hatiye binbeşkirin. Beşa yekem bê nav e. Beşên din kîjan mijar be navê wê mijarê hatiye nivîsandin. Wek mînak; navê beşa sêyem; *Sifetganî Însan* e. Navê beşa Hijda; *Nawê Gul û Giyay Bunxweş* e.

Di serîde bi 14 beyta hemdele, selwele û di neh beytên piştî wê sebebê nivîsandina berhemê hatiye nivîsandin. Piştî van beytan bêjeyên girêdayî bi baweriyê cih digrin. Beşa bîsta her çî qas ku navê wê ‘Heywanat’ be jî, piştî navê heywana mijarên ku bi jiyana mirovan girêdayîne perakende hatine watedarkirin. Di beşa bîst û yekemîn de lêkerên zimanê ‘Erebî ên sê herfî cih girtine.

Dû Rîşte, menzûm e. Di berhemê de 1761 beyt hene. 3618e peyvên ‘Erebî hatine watedarkirin. Beşa herî fireh beşa bîsta ye. Di vê beşê de 604 beyt û 1215e bêje hene. Beşên herî biçûk beşa yazde û duwazda ye. Ev her dû beş her yek ji 8 beytan pêk hatiye.

Di berhemê de bêjeyên ‘Erebî di nav kevanekê de hatine nivîsandin.

47 <http://www.islahweb.org/content/> (Gihandin :2005/10/16)

48 Di vê xebata li ser *Dû Rîşte* ya Mamoste Muderris de; nusxeya bi navê ‘*Dû Rîşte, ferhengêkî ‘Erebî û Kurdî ye be Helbest*’, Çapxana Selman ‘E’zemî, Bexda, 1970, me ji xwere kir çavkanî.

49 Mela ‘Ebdulkerim Muderris,(1970), *Dû Rîşte*, Çapxana Selman ‘E’zemî, Bexda, r.110

2.5.5. Taybetmendiye Dû Rişte

Dû Rişte pirtûkek çar alî ye. *Dû Rişte*, berhemek 'Eqîdê ye. *Dû Rişte*, berhemek Fiqhê ye. *Dû Rişte*, pirtûkek Serfê ye. *Dû Rişte*, ferheng e. *Dû Rişte*, bi van taybetiyên xwe ji ferhengên menzûm ê mayin cudaye. Di gelek ciyan de peyvên xwe şîrove dike. Wek mînak dema wateya 'Redî' dibêje di peyre bi 5 beyta hukmê şîrdayinê şîrove dike.⁵⁰ Ji bo wateya 'Tarix'ê bi heft beyta behsa tarixa şemsî, hîcrî, mîladî dike.⁵¹

(Heyy)e zînduwe, ('elîm)e zana

(Qadir)e xawen hîz û tewana⁵²

(Wûdû) des niwêj e pêwiste însan

Des niwêjê bi bî le bo niwêjekan

Piştî vê beytê bi du beyta ferdên desmêjê ji xwendevana re şîrove dike.⁵³ Peyvên ser'î di nava berhemê de hema em dikarin bêjin di temamê beşan de cih girtine.

Navê Bend û hejmar a Beyt û Peyvên Dû Rişte û Minakên Beyta				
BEND	NAVÊ BENDÊ	HEJMA RA BEYTA	HEJMA RA PEYVA	BEYTEK JÊ BENDÊ
1		413	657	Nebî Xeberdar ye'nî Hewal zan Xwawen ayîne li ser rûyê cîhan
2	Ewsaf	174	407	Eqre' keçel e, Erec boşel e Eşell e'zayê xawen şeşle
3	Sifetekani însan	48	112	Ruşd û reşed û îhtîda ye'nî Be heq geyştin ebi bizanî
4	Ehwalê însan	30	84	Îta pîdane, exz wergirtin Îtlaq berdane, însak ragirtin
5	Cem û colê ademîzad	12	35	Îddica' belê me'nay palkewtin Îstîlqa ye'nî be piştî kewtin
6	Pakî ve Xwainî însan	29	48	Nezafet pakî, tenzîf pak kirdin Adabê dîn e pakî ra girtin
7	Cil û Berg	42	89	Kiswe poşak e, hem sewb û libas Qeba kewa ye, qemîs çî? Kiras
8	Mal û Pêwistiyekekanê Navmal	13	30	Dar ye'nî xanû, bab çî? Derga ye Ritac, derwazey gewre bîna ye
9	Pêwestiyê Xanûbere	61	154	Îcanet, setî le cî damezraw le bo xwoştin ya cil le ser aw
10	Pêwestekani Dartaştî	12	33	Tebr tewerzîn, hisn û qel' û fîs Be me'na tewîm bizane be xas
11	Pêwestekani Felah	8	22	Mîmşehet û mîswat bo rêkey zewey Ta yek san ebi berz legel newey
12	Esbabê Welax û Welaxdarî	8	20	Cill cil, Serc zîn e, belê qerebûs Berzey li zîna be kurdi kelpûs
13	Awedani û Mamelew Alîyîl	26	65	Qeryet ye'nî dê, qesebe nîmçe şar Mîsr û Medîne û beled kore şar
14	Saxî û Nexweşî û Derdûdar	64	115	Da û 'illet derd e, dewa derman e Demad mûşemmayê ser brînane

50 Muderris, hb. r.77-78

51 Muderris, hb. r.96-97

52 Muderris, hb. r.4

53 Mela 'Ebdulkerim Muderris, hb. r.7-8

15	Zwarden û Herçî Peywendî Pê we bî	27	80	Tahûn û reha be me'na aş e Tehn harîn e, hecer berdaş e
16	Mîwew Dextl û Dan û Dar û Dirext	27	54	Erset deştî rût bê dirext û dar Eqar be me'na dar û zewî û zar
17	Nawê Gelîk Darû Dirext	14	51	Eyk û herec û xeydet le gel xab bû daristan e ey 'alî cenab
18	Nawê Gul û Giyay Bunxweş	12	20	Zehra dar gule, zehr ye'nî gul Bo gul enalîy hemîşe bulbul
19	Hendî Le Nebatatey Ke Insanû Heywan	15	44	Xes çî? Kahuwe, esef kewer e Kurfus kerewez, cet çî sewer e
20	Heywanat	604	1215	Sewr çî? gacot e, sewret bo manga Beqer bo cînse lê nîr û le ma
21	Ew Kelîmatey Ke Be Sê 'Irab Hatûn	122	283	Emm be me'na qesd e, imm munaseb e Umm daykey tuyew qedrê wacib e
Gîştî		1761	3618	

2.6. Mela Mehmud Tîruwayî û Nûbihara Qur'anê

2.6.1. Mela Mehmud Tîruwayî (1965-)

Mela Mehmûd di sala 1965an de li gundê Tîruwayê girêdayî navçeya Kerboran (Dargeçit) a Mêrdîn çavên xwe li dinê vedike. Navê bavê wî Mela Yûsuf e. Li cem bavê xwe dest bi xwendina dînî dike. Piştî mekteba seretayî li Êlih (Batman)ê dest bi xwendina fermî dike û di ber vê xwendinê li medreseyên Êlihê xwendina medresê jî didomîne. Li Midyatê li cem Şeyx Seydayê Mela Beşîr xwendina xwe quta dike û îcaza 'ilmê werdigre.⁵⁴

Piştî wergertina îcaza 'ilmê Mela Mehmûd 4 salan li Hemîdiyê gundê Kercewsê, 25 sala li Çiplex gundê Qoserê û paşê, ji 2015a virde li gundê Kanîsipî ya girêdayî bi Qoserê Melatiya xwe berdewam dike. Seyda li heyatî ye û xebatê xweyîn 'ilmê didomîne. Ji bil vê ferhanga Quranê, *Sal Bi Sal Heyata Pêxember* û *Tercuma Qesîda Mudarî* du berhemê wî ên din jî hene⁵⁵

2.6.2. Navê Berhemê yê Orîjînal

Navê berhemê *Ferhenga Quranê* ye.⁵⁶

2.6.3. Sedema Nivîsinê û Mêjûya Nivîsandina Wê

Sedema nivîsandina vê berhemê xwestina bi hêsanî têgihiştina term û bêjeyên Qurana Pîroz e. Mela Mehmûd berhema xwe di salên 2000an de nivîsiye.⁵⁷

54 Seyfettin Aykaç, (2016), *Mela Mehmûdê Tîruwayî û Ferhenga Wî Ya Menzûm (Metn û Lêkolîn)*, Teza Lîsansa Bilind, Zanîngeha Bîngolê, Enstîtuya Zimanên Zindî, Beşa Ziman û Edebîyata kurdî, Çewlik, r. 10-11

55 Aykaç, hb.12-13

56 Aykaç, hb.14

57 Aykaç, hb.14

2.6.4. Taybetmendiye Şiklî

Ev ferheng ji 90 beşan pêk hatiye. Nivîskar ji bo her sûretekî Qurana Pîroz beşek amadekiriye. Beşa dawî ji bo Hemdele û Selwele veqetandiye. Li gor vê agahiyê 89 beş ferheng e. Tê zanîn ku ji bo 25 sureyê Qurana Pîroz beş nehatine amadekirin. Beşa duwem beşa herî mezine ku ji 234 beyta pêk hatiye. Beşa herî biçûk jî beşa 85a ye ji beytekê tenî çêbûye. Bi tevahî 1556 beyt e.⁵⁸

Çiqas ku ferheng menzûm be jî bi behr û qalibê 'erûzê nehatiye nivîsandin. Bi kîta hatiye nivîsandin. Hejmara kîteyên beyta 11e ne. Ferheng bi teşeya mesnewî hatiye nivîsandin.⁵⁹

Ew hurufê serî surete quran a / Muqette'e; kes nizanî me'na wan a
Xeyrê Xwedê ku xasî 'ilmê Wîne b / Elîf lam û qaf û nûn û ta sîn e b

Navê Sûreyên Quranê û Hejmara Beytên wan Di Ferhenga Quranê de								
Beş	Navê Suretan	Hejmara Malikan	Beş	Navê Suretan	Hejmara Malikan	Beş	Navê Suretan	Hejmara Malikan
1	Fatihe	8	31	Sad	3	61	Nâzîât	13
2	Beqere	234	32	Zumer	4	62	'Ebese	4
3	Alî 'îmran	186	33	Xâfir	6	63	Tekwîr	7
4	Nîsa	131	34	Duxân	4	64	Înfîtar	2
5	Maîde	53	35	Ehqâf	4	65	Muteffifîn	3
6	En 'am	68	36	Qîtal (Muhammed)	5	66	Înşîqâq	5
7	E 'raf	106	37	Feth	5	67	Burûc	5
8	Tewbe	53	38	Hucûrat	3	68	Târiq	4
9	Yûnûs	12	39	Qâf	4	69	E'la	1
10	Hûd	38	40	Zâriyât	5	70	Xâşîye	7
11	Yûsûf	32	41	Tûr	5	71	Fecr	7
12	Re 'd	15	42	Necm	9	72	Beled	7
13	Îbrahîm	17	43	Qemer	7	73	Şems	4
14	Hicr	18	44	Rehmân	7	74	Leyl	3
15	Nehl	49	45	Wâqî'e	13	75	Duha	2
16	Kehf	24	46	Hedîd	3	76	Tîn	4
17	Meryem	24	47	Mucâdele	4	77	Îqre'	3
18	Tâ-hâ	25	48	Heşr	9	78	Beyyîne	4
19	Enbiyâ	23	49	Cumû'e	4	79	Zîlzal	2
20	Hec	24	50	Mulk	6	80	Adîyat	5
21	Mu'mînûn	16	51	Nûh	10	81	Qârî'e	4
22	Nûr	11	52	El-Haqqe	8	82	Humeze	5
23	Furqân	33	53	Me'âric	8	83	Fîl	5
24	Neml	10	54	Cîn	6	84	Mâ'ûn	4
25	Qeses	10	55	Muzemmîl	7	85	Kewser	1
26	Rûm	2	56	Mudessîr	5	86	Tebbet	3
27	Loqman	2	57	Qiyâmet	4	87	Îxlâs	3
28	Ehzâb	10	58	Însan	5	88	Feleq	3
29	Fatîr	4	59	Murselât	8	89	Nas	4
30	Yasîn	10	60	Nebe	8	90	Beşa Dawiyê	5

58 Aykaç, hb.15-18

59 Seyfettin AYKAÇ, hb.18-19

Li gor tabloya jor ew 25 sûreyên Quranê ku ji wan re Ferheng ava nebûne evin:					
1	Enfâl	11	Câsiye	21	Tekâsur
2	Isrâ	12	Mumtehîne	22	‘Esr
3	Şû’erâ	13	Saff	23	Qureyş
4	Enkebût	14	Munafiqûn	24	Kâfirûn
5	Secde	15	Texâbun	25	Nesr
6	Sebe	16	Telaq		
7	Saffât	17	Tehrîm		
8	Fussîlet	18	Qelem		
9	Şûrâ	19	Inşîrah		
10	Zuxruf	20	Qedr		

2.7. Ismaîl Bazîdî û *Gülzâr* (1655-1710)

Di sedsala 18an de ji teref şagirdê Şex Ehmedê Xanî Ismaîlê Bazîdî (1655-1710) ve hatiye nivîsandin. Di edebiyata Kurdî de ferhenga duwem e. Ferhengek sê zimanî ye. Bi Kurdî-‘Erebî-Farsî hatiye nivîsandin. Ev ferheng nehatiye dîtîn. Der heqê vê ferhengê em ahagiyan ji *Îslâm Ansiklopedisiyê* de ji maddeya “Kürtler” distînin. Li gor agahîyên ku Minorsky di vir de di de; Ismaîlê Bazîdî şagirtê Şex Ehmedê Xanî ye, ferhengek menzûm bi navê ‘*Gulzâr*’ nivîsandiye û hinek ş’ir û xezelê wî jî hene.⁶⁰

2.7.1. Taybetiyên *Gulzârê*

- 1= Ferhengeke Kurdî-‘Erebî-Farsî bi sêzimanî ye,
- 2= Di medreseyan Kurda de wek pirtûkeke dersê hatiye xwendin
- 3= Bi giranî devoka Hekarî û Bazîdê bi kar aniye.⁶¹

2.8. ‘Ebdussettar Rêkanî û *Nûbehara Mizgefta Sîriyê* (1984-)

Ev ferheng ji aliye ‘Ebdussettar Rêkanî hatiye nivîsîn. Ev ferheng Kurdî-‘Erebî ye. 54 rûpel e. Ferheng ji 1330 kelîmeyan pêk tê. Nehatiye çapkirin. Nivîskarê berhemê ji Dihokê ye. Loma jî bi devoka Badînan/Kurmanciya Başûr ferhenga xwe amade kiriye. Bêtir peyvên rojane yên Kurdî-‘Erebî di ferhenga xwe de bi cih kirîye. Herçend navê wê Ferhenga Mizgefta Sîriyê be jî –ku ev mizgeft mizgefta ku ‘Rêkanî lê melatiyê dike-, ji bo çapê dixwaze ku navê wê bike *Ferhenga Nûcewanan*.⁶² Bi sedema ku ev ferheng ne li ber destê me ye me zêde agahî neda.

60 Öztürk, hb, r.6

61 Pertev, hb. r.26

62 Mehmet Zahir Ertekin, (2017), Zanîngeha Bîngolê, Enstîtuya Zîmanên Zındî, Beşa Zîman û Ed - bîyata Kurdî. Der heqê vê ferhengê de me ev agahî Ji Mehmet Zahir Ertekin, girt. Xebatên wî li ser vê ferhengê didome. Çewlik.

ENCAM

Wek hemû edebiyatên rojhilatanavîn, di amadekirina ferhengê menzûm, edebiyata Kurdî jî ji vê cûreyê edebî xwe bê par nehiştiye û bi 8 berhema xwe nîşan daye.

Nûbihara Biçûkan, Mîrsad'ul Etfâl ew Şahrahê Kûdekan û *Nûbihara Mezinan* sê ferhengê tekûz in ku li gor rêbazên ferhengên menzûm ên edebiyata rojhilatanavîn hatine nivîsandin.

Çawa ku mînakê wan di edebiyata rojhilata navîn tînin ferhengê du zimanî û sê zimanî jî hatine nivîsandin.

Ji bo hersê çandên ku zêde têkilî bi wan re hatiye avakirin, ku ew jî; 'Ereb û 'Ecem û Tirk in, ferheng ji bi zimanê wan hatine avakirin.

Ji bo zimanê 'Erebî 5 ferheng hatine avakirin. Ev jî nîşan dide ku fêrkirina dinî Îslamê mijara sereke hatiye dîtin.

Ji bo zimanê Farsî ferhengek bi taybet û ferhengek tevî zimanê 'Erebî, bi giştî du ferheng hatine amadekirin.

Ji bo fêrkirina zimanê Tirkî ferhengek hatiye avakirin, lê ev ferheng hem bi hejmara beytên xwe û hem bi hejmara bêjeyan ferhenga Kurdî ya menzûm a herî mezin e.

6 ferheng bi Kurdiya Kurmancî û du ferheng bi Kurdiya Soranî amade bûne.

Dema ku em bala xwe didin sedemên nivîsandina wan, em dibînin ku piranî yan ji bo zarokên xwe, yan ji bo neviyên xwe yan jî ji bo xwendevanên xwe hatine nivîsîn.

Ferhenga yekem *Nûbihara Biçûkan* e, Şeyx Ehmedê Xanî nivîsandiye, Kurdî- 'Erebiye, 14 beş (tevî beşa destpêkê) e, 217 beyt e, 1317 bêjeyên 'erebî hatine watedarkirin. Herweha ev ferheng rê li ber ferhengnûsiya Kurdî vekirîye û bûye pêşengê ferhengnûsîna Kurdî jî. Amadekarên ferhengên menzûm ên Kurdî hemû di binê bandora vê ferhengê ferhengên xwe amade kirine.

Ji bo zimanê Farsî ferhengek tenê hatiye nûsîn. Ev ferheng Şeyx Mihemmed Kerbelayî bi navê *Mîrsad'ul Etfâl ew Şahrahê Kûdekan* nivîsandiye.

Ferhenga beşê wê herî zêde *Nûbihara Qur'anê* nivîsa Mela Mehmed Tîruwayî ye ku ji 90 beşî pêk hatiye.

Ferhenga beytê wê herî zêde Dilbikulê Cizîrî (Abdûlkadir Bîngol) nivîsandiye navê berhemê *Nûbihara Mezinan* ye.

Ferhenga bêjeyên herî zêde di xwede digre *Nûbihara Mezinan* ye. Ev ferheng nivîsa Dilbikulê Cizîrî (Abdûlkadir Bîngol)e.

Herdû ferhengê bi Kurdiya Soranî hatiye nivîsandin a herî kevn *Luxetnameyê Ehmedî* ye Şeyx Me'ruf Nodeyî ew nivîsandiye, a din jî teref 'alimê mezin Mela 'Ebdulkerîm Muderris hatiye nivîsandin navê wê *Dû Rîşte* ye.

Gulzar a Ismaîl Bazîdî em bi hebûna wê agahdarên lê heta dema vê nivîsê kesî bi dest nexistiye.

Ferhenga bi navê *Nûbehara Mizgefta Sîriyê* ku ji teref ‘Ebdussettar Rêkanî hatiye nivîsandin hejmara bêjeyên wê tenê di dest me heye.

DÎ EDEBÎYATA KURDÎ DE FERHENGÊN MENZÛM						
	Navê Ferhengê	Nivîskar	Ziman	Beş	Beyt	Bêje
1	Nûbihara Biçûkan	Şêx Ehmedê Xanî	Kurdî (Kurmançî)-'Erebî	14	217	1317
2	Luxetnameyê Ehmedî	Şêx Me'ruf Nodewî	Kurdî (Sorani)-'Erebî	3	373	1444
3	Dilbikûlê Cizîrî	Nûbihara Mezinan	Kurdî-Tirkî	33	3297	8268
4	Mela 'Ebdulkerîm Muderrîs	Dû Rişte	Kurdî (Sorani)-'Erebî	21	1761	3618
5	Şêx Mihemed Kerbelayî	Mîrsad'ul Etfal ew Şahrahê Kûdekan	Kurdî-farsî	16	320	1155
6	Mela Mehmed Tîruwayî	Nûbihara Qur'anê	Kurdî (Kurmançî)-'Erebî	90	1556	
7	'Ebdussettar Rêkanî	Nûbehara Mizgefta Sîriyê	Kurdî (Kurmançî)-'Erebî			1330
8	Ismaîl Bazîdî	Gülzâr	Kurdî-'Erebî-farsî			

ÇAVKANÎ

Aykaç, Seyfettin, (2016), *Mela Mehmûdê Tîruwayî û Ferhenga Wî Ya Menzûm (Metn û Lêkolîn)*, Teza Lîsansa Bilind, Zanîngeha Bîngolê, Enstîtuya Zimanên Zindî, Beşa Ziman û Edebîyata kurdî, Çewlik.

Babê Lalo (Kemal Reûf Mehemmed),(2004) *'Eqîdey Îman- 'Eqîdey Kurdî*, Xalid Şarezorî Neqşebendî,(Komkirin û Serastkirin), Weşanên Aras, Hewlêr.

Borekeî, Siddîq Sefîzade, (2008), *Mêjûyê Wêjeyê Kurdî*, Weşanên Aras, Hewlêr, Berg.2,

Cizîrî, Dilbikûlê (Abdûkkadir Bîngol), (2014), *Nûbihara Mezinan*, Weşanên Nûbihar, Çapa yekem, Îstanbul.

Gıynaş, Kamil Ali, (2015). *“Arapça-Farsça-Türkçe Manzum Bir Sözlük: Tuhfetü'l-İhvân Hediyeetü's-Sıbyân”*, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, C.8, S.41.

<http://www.islahweb.org/content/2005/10/16>

İnce, Yılmaz, (2002). *“Manzum Sözlükler ve ‘Şemsî’nin Cevâhirü’lkelimât’ı Üzerine Bir Dil İncelemesi”*, Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi.

Kerbelayî, Şeyx Mihemed, (2002), *Dîwana Kerbelayî*, amd. Osman Akdağ-Kerem Soylu, Weşanên Enstîtuya Kurdî ya Stenbolê, Stenbol.

M. Zahir Ertekin, *“İlk Manzum Türkçe-Kürtçe Sözlük: Nûbihara Mezinan”*, Journal of Oriental Scientific Research (JOSR), Nisan-2017 Cilt:9 Sayı:1 (17), (s. 89-106)

Muderrîs, Mela 'Ebdulkerîm,(1970), *Dû Rişte*, Çapxana Selman 'E'zêmî, Bexda.

Öztürk. Mustafa, (2015). *“Manzum Sözlüklerden Sübha-i Sıbyân ile Kürtçe'deki İlk Manzum Sözlük Nûbehara Biçûkan Arasında Bir Karşılaştırma”*, Mardin: The Journal of Mesopotamian Studies, C: 1/1, s. 5.

Öz. Yusuf, (1996), *Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler*, Ankara Üniversitesi Sosyal

Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara.

Pertev, Ramazan. (2012), *Mîrsadul Etfâl (Şahrahê Kudekan) -Ferhenga Menzum a Kurdî-Farîsî(vekolîn-Tekst)*, Zanîngeha Mardîn Artukluyê, Enstîtûya Zimanên Zindî yê li Tîrkiyeyê, Şaxa Makezanista Ziman û Çanda Kurdî, Teza Lîsansa Bilind, Mêrdîn.

Qoxî. Ehmed Hilmi, (2004), *Gulzara Hemûkan Şerha Nûbihara Biçûkan*, Îhsan yayınları, 3. Baskı, İstanbul.

Nodeyî. Şeyx Me'rûf Nodeyî, *Luxetnameyê Ehmedî- Wênedar, rastkirin û wênekirin bi tekoşîna 'Ebdurrehîm Mehmûdî, İntişaratê Kurdistan, çapa nehom, sal 1391,*

Yıldırım. Kadri, (2014), *Ehmedê Xanî Külliyyatı IV- Dîwan*, Awesta yayınları, İstanbul

Pêvek

1-

Di Luxetnameyê Ehmedî de Hejmara Beytan û Bêjeyan

Hêjmara Rûpel	Hêjmara Bêjeyan	Hêjmara beyta	Hêjmara Rûpel	Hêjmara Bêjeyan	Hêjmara beyta
3		13	28	24	8
4	21	5	29	34	8
5	28	7	30	34	8
6	27	7	31	34	8
7	25	7	32	34	8
8	28	7	33	34	8
9	31	8	34	36	8
10	28	7	35	30	8
11	28	8	36	28	8
12	27	7	37	37	9
13	31	8	38	30	8
14	27	7	39	25	7
15	31	7	40	23	6
16	35	8	41	36	7
17	28	8	42	40	8
18	34	8	43	32	7
19	33	8	44	26	6
20	28	7	45	22	5
21	32	8	46	27	8
22	32	8	47	25	8
23	31	8	48	31	9
24	30	8	49	29	7
25	32	8	50	37	8
26	34	8	51	20	5
27	35	8	Gîştî	1444	373

2-

Hejmara Bêjeyên Nûbihara Biçûkan Li Gor Herfên Elîfbayê

Herf	Bêjeyên Kurdî	Bêjeyên 'Erebî
آ	38	4
ا		159
ب	89	65
بـ	52	
ج	30	36
جـ		22
چ	16	55
چـ	29	
ح	8	75
حـ	34	38
د	58	28
دـ		7
ر	33	59
رـ	30	17
ژ	8	
ز	34	65
زـ	24	43
س	7	42
سـ		22
هـ	15	21
ه		7
و	9	75
وـ	4	37
ف	10	31
فـ	7	
ق	37	70
قـ	70	34
ک	48	
کـ	27	26
م	51	145
ن	30	52
هـ	43	30
و	8	43
ی	3	9
Giştî	852	1317
Giştî		2169

3-

Hejmara Beyt û Peyvên ‘Dû Rişt’ ê Di Rûpela De

Rûpel	Hejmara Beyta	Hejmara Peyva
3	18	
4	19	21
5	18	19
6	16	15
7	16	19
8	19	22
9	15	18
10	18	26
11	20	25
12	19	21
13	19	24
14	16	18
15	15	30
16	12	31
17	15	38
18	10	25
19	10	30
20	10	28
21	11	20
22	20	52
23	16	39
24	17	28
25	19	17
26	19	25
27	16	41
28	17	45
29	14	33
30	17	44
31	16	36
32	20	37
33	20	38
34	17	44
35	14	39
36	20	47
37	20	48
38	19	34
39	19	39

Rûpel	Hejmara Beyta	Hejmara Peyva
40	12	43
41	16	45
42	17	45
43	16	46
44	18	32
45	17	30
46	15	36
47	16	32
48	18	37
49	17	41
50	15	45
51	12	34
52	17	34
53	15	39
54	16	50
55	19	43
56	15	39
57	17	34
58	20	30
59	16	20
60	15	49
61	16	39
62	16	46
63	13	36
64	16	26
65	15	42
66	16	46
67	16	36
68	18	41
69	20	37
70	14	32
71	16	22
72	16	30
73	19	25
74	17	26
75	15	34
76	14	32

Rûpel	Hejmara Beyta	Hejmara Peyva
77	18	34
78	20	23
79	16	33
80	19	39
81	15	36
82	19	35
83	17	24
84	16	42
85	16	45
86	19	46
87	18	40
88	18	36
89	16	41
90	12	43
91	15	33
92	17	15
93	17	37
94	15	36
95	13	44
96	16	15
97	19	4
98	19	30
99	16	34
100	17	30
101	18	55
102	15	37
103	16	44
104	14	30
105	14	33
106	16	41
107	16	35
108	17	41
109	17	36
110	3	1
Gîştî	1761	3618